

I. TÓTH ZOLTÁN

1911—1956

Súlyos veszteség érte a magyar tudományos életet és egyetemi oktatást I. Tóth Zoltán korai, tragikus halálával. Történetírói munkássága akkor tört derékba, mikor két évtizedes megfeszített anyaggyűjtés és értékes monográfiák megírása után életműve szintetikus alkotásokban bontakozhatott volna ki, mikor módszeri meglátásaival és megérlelődött történetiszemléletével nemcsak maga oldhatta volna meg a nemzetiségtörténet oly sok tisztázatlan problémáját, hanem fiatal kutatókból, egyetemi neveltjeiből iskolát alapíthatott volna.

I. Tóth Zoltán 1911-ben született Versecen, kistisztviselői családból. A kolozsvári egyetemen tanult és szerzett 1933-ban történelem-földrajz szakos tanári oklevelet. Azután a párizsi Sorbonneon is tanult, mint ösztöndíjas, majd középiskolai tanár volt Szatmáron. 1941-ben az Erdélyi Tudományos Intézet, 1942-ben a budapesti Kelet-Európai Tudományos Intézet, 1949-ben a Történettudományi Intézet munkatársa lett. Mint az Intézetben a Szovjetunió és a népi demokráciák történetét tanulmányozó osztálynak, valamint a dokumentációs szolgálatnak vezetője, egyéni tudományos munkásságán kívül nagyarányú bibliográfiai és nemzetiségtörténeti adatgyűjtő tevékenységet szervezett meg. 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. 1953-ban az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Történettudományi Karán a népi demokratikus országok története tanszékének vezetője, egyidejűleg dékán lett. A következő évben az Akadémia levelező tagjává választották. 1955-ben a római történetssz-kongresszuson a magyar delegáció egyik tagja volt. Fáradhatatlan tudományos és pedagógiai tevékenysége mellett aktív társadalmi munkát is végzett, mint a népfront egyik kerületi bizottságának elnöke.

I. Tóth Zoltán mintaképe volt a történetírói lelkiismeretességnek. Az a filológiai gondosság, az az egyetlen finom árnyalatot, rejtett értelmet el nem szalasztó figyelem, amellyel a forrásokat tanulmányozta, nemcsak biztos szakmai tudásról, hanem szinte a szenvedélyig menő tárgyszertetről tanuskodik. Forrás-elemző készségét még az érdeklődésétől egyébként távolfekvő korai középkor oly nehéz problémáján, mint az Anonymus-kérdés is, megcsillogtatta (Tuhutum és Gelou. Hagyomány és hitelesség Anonymus munkájában. Századok 1945—46), de ugyanilyen elmélyült figyelemmel foglalkozott az újkor jóval bővebb s ezért sokakat felületességre csábító forrásanyagával is. Nem riadt vissza a szakmai

aprómunka legnagyobb türelempróbájától, a bibliográfia-készítéstől sem. A magyar történet 1825—1867. közötti eseménydús szakaszának nagyszabású bibliográfiáját elsősorban az ő minden nehézséget vállaló kitartásának köszönhetjük.

A történeti hitelesség fáradhatatlan kutatása I. Tóth Zoltánnál valami mélyebben fekvő szenvedélyt takart, mint a történész veleszületett kíváncsisága a valóság iránt. Ő a történeti igazságot kereste, sőt igazságot akart tenni egy olyan kérdésben, melyet nemzedékek elvakult gyűlölködése nemcsak elhomályosított, hanem két egymás mellett élő, egymásra utalt nép kapcsolatait mérgező előítélet-szövevénné kuszált össze. A magyar—román kérdés fájó személyes élménye volt a soknemzetiségű Versecen született, Kolozsvárt tanuló és Szatmáron tanárkodó I. Tóth Zoltánnak. Korán felismerte, hogy a nacionalizmus, mely annak idején szárnyakat adott a nemzetek fejlődésének, már kezdettől magában hordozta a pusztító sovinizmus csíráit. A veszedelmes, kétarcú eszme születését, bontakozását kezdte tanulmányozni, s úttörő monográfiájában (Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Bp. 1946.) már jó érzékkel tapogatózott annak társadalmi gyökerei felé.

A marxizmussal való megismerkedése a nemzetiségi kérdés új távlatait nyitotta meg előtte. „Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig” c. könyvében mélyreható gazdasági és társadalmi elemzéssel mutatta ki a nemzeti elnyomásnak a feudális elnyomásban rejlő kezdeteit. Akadémiai székfoglalójában (A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon. MTA II. oszt. Közleményei VII/4.) már ennek a meglátásának általános elméleti következtetéseit is levonta, nagy lépést téve a nemzetiségi kérdés elvi tisztázása felé.

Szíve azonban a magyar—román kapcsolatoknak legígéretesebb, s egyúttal fájdalmas csalódásokban leggazdagabb korszakához, az 1848—49-es szabadságharchoz vonzotta leginkább. Egész sor tanulmányban boncolgatta a magyar—román összefogás lehetőségeit és elvetélt kísérleteit, érzékeny felelősségérzetével keresve a kortársak igazát és felelősségét. Párizsi tanulói alatt hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze ehhez a témához, s pótolhatatlan kár, hogy mindazt, amit róla tudott, nem foglalhatta már össze tervezett nagy munkájában. Történetírói munkássága azonban így sem maradt torzó; kerek egészé teszi a koncepció egysége, a népek barátságának írásai minden sorát átható eszméje.

I. Tóth Zoltán történetírói munkássága nem szűkölködött a külső elismerésben sem. Kossuth-díj, akadémiai levelező tagság, egyetemi dékánság jelzik a legutóbbi években megtett pályájának állomásait. Ő azonban, bár diákjait odaadóan, önfeláldozóan szerette s az egyetemi oktatás színvonalának emeléseért emberfelettien sokat tett, mindig visszavágyott a Történettudományi Intézet csendes íróasztalához, cédulái és tudományos tervezetesei közé. Vérbeli tudós távozott el vele közülünk, olyan tudós, akiről elmondhatjuk azt, amit ő mondott Bálcescuról, utolsó, kéziratban maradt műve hőséről: „szép, igaz, becsületes életének legtisztább lényege: egész embersége”.